

Кацярына ПІВАВАР,
кандыдат філалагічных навук

КАНЦЭПТАСФЕРА ЭМОЦЫЙ У АПАВЯДАННЯХ ЯНКІ МАЎРА

УДК 811.161.3:008

Артыкул прысвечаны выяўленню канцэптаў эмоцый у апавяданнях Янкі Маўра. Вызначана, што найбольшую моўную рэпрэзентацыю атрымаў канцэпт *радасць*; пры аб'ектывацыі пачуццяў важную ролю адыгрываюць метафарычныя, фразеалагічныя сродкі, саматычная лексіка.

Ключавыя словы: *Янка Маўр, апавяданне, канцэпт, эмоцыя*.

The article is devoted to revealing the concepts of emotions in the stories of Janka Mawr. It was found that the concept of joy received the greatest linguistic representation, and metaphorical, phraseological means, and somatic vocabulary play an important role in the objectification of feelings.

Чалавечыя эмоцыі – з'ява, якая ўяўляе сабой цікавасць для вучоных, аднак у той жа час складаная для даследавання. Існуе шэраг цяжкасцей, звязаных з магчымасцю доступу даследчыкаў да самой сутнасці эмоцый. Праблема заключаецца ў суб'ектыўнасці адчування чалавека і прыналежнасці гэтай з'явы сферы падсвядомасці. У той жа час у мове ёсць паняцце “эмоцыя”, якое адносіцца да пэўнай катэгорыі; значыць, названая з'ява канцэптуалізавана чалавечай свядомасцю. Вербалізаваная эмоцыя з'яўляецца іменем канцэпту эмоцыі, паколькі яна існуе ў лінгвакультуры і адлюстроўвае эмацыйны вопыт індывіда.

Мэта артыкула – вызначыць лексічныя сродкі выяўлення эмоцый у апавяданнях Янкі Маўра і разгледзець эмоцыі, выражаныя найбольшай колькасцю рэпрэзэнтантаў, у выглядзе канцэптаў.

Аб'ектам вывучэння сталі апавяданні Янкі Маўра “Шчасце”, “Бярозавы конь”, “Падарожжа вакол дома”, “Васька Жукаў”, “На крызе”, “Сям'я”, “Запіска”, “Завошта?”, “Дом пры дарозе”, “Драўляная лыжка”, “Максімка” [3].

Як заўважылі многія даследчыкі творчасці Янкі Маўра, ва ўсіх творах пісьменнік выявіў псіхалагічна вельмі тонкае адчуванне асаблівасцей дзіцячага ўзросту, што пацвярджаюць і яго апавяданні. Ён дакладна і па-мастацку трапна ствараў яркія вобразы дзяцей і падлеткаў, пачуцці якіх больш шчырыя і выразныя ў параўнанні з эмоцыямі дарослых: *Я разумею яго. Калі і я гатоў усіх абняць у гэты жыватворны дзень, дык што ж павінна адбывацца ў яго маленькім чыстым сэрцы?; Хіба я сам калісьці не быў такім, як ён? Хіба я сам не адчуваў радасці жыцця? (Шчасце).*

Умоўна эмоцыі можна падзяліць на станоўчыя (пазітыўныя), адмоўныя (негатыўныя) і нейтральныя. У разгледжаных апавяданнях пазітыўныя эмоцыі прадстаўлены невялікай колькасцю рэпрэзэнтантаў: *радасць / шчасце* (10 кантэкстаў), *надзея* (2), *веселасць, свет-*

лае ўражанне, захапленне. Негатыўныя эмоцыі больш разнастайныя, хоць выражаны меншай колькасцю кантэкстаў: *крыўда* (4), *злосць* (4), *страх* (3), *пакута* (3), *гора* (2), *роспач* (2), *расчараванне, напрок, халоднае бяздушыша, збянтэжанасць, хваляванне, сум, жах, зайздрасць, спалох*; нейтральныя эмоцыі: *цікаўнасць, здзіўленне, храбрасць*.

Як паказвае колькасны аналіз кантэкстаў, найбольшую рэпрэзентацыю атрымаў канцэпт *радасць*. Радасць разумеецца як пазітыўны эмацыйны стан, перажыванне якога псіхалагічна важнае, неабходнае чалавеку, у чым праяўляецца каштоўнасць кампанент канцэпту.

Калі гаварыць пра вобразны складнік, трэба адзначыць, што радасць (шчасце) паўстае як субстанцыя хутчэй вадкая, бо яна “пырскае”. “залівае”, і гэта рэпрэзэнтуюцца наступнымі метафарычнымі выразамі: *Радасць, шчасце так і пырскаюць з яго блакітных вачэй; Ён заліваў мяне сваім шчасцем, а я ў адказ нічога не мог яму даць (Шчасце).*

Крыніцай радасці, станоўчых эмоцый выступаюць сямейныя стасункі, блізкасць з роднымі: *У вольную хвіліну прытуліцца да яе і забудзе ўсе нягоды (Дом пры дарозе); А Ірачка засталася стаяць мокрая, збянтэжаная, накрыўджаная. Зноў захацелася бачыць маму. Але гэтак шчасце было такім далёкім, недасяжным: яна цяпер адна-адна ва ўсім свеце (Падарожжа вакол дома); Праз хвіліну маці прагна абдымала і цалавала Мішу, а яму было так добра, так прыемна, нібы цяпер ужо скончыліся ўсе трывогі і для іх на стала шчаслівае жыццё (Завошта?).* Не меншая радасць для герояў апавяданняў – перамога над ворагам падчас вайны, і прага дзяцей дапамагчы ў вайне з ворагам неаспрэчная: *Алёша вельмі шкадаваў, што яму не прыйдзецца прыняць удзелу ў “сапраўдным баі” (Запіска); Паб'юць нашы фашыстаў, вернемся дадому, прыедзе татка – і зноў зажывём вольна і шчасліва... (Дом пры дарозе).* Адчуванне ўласнага дому надае чалавеку пачуццё спакою і ўпэўненасці, адсюль і радасці:

Калі пад'ехалі людзі, то са здзіўленнем убачылі, што Мікітка адчувае сябе як дома – спакойны, вясёлы, нібы з ім нічога асаблівага не здарылася. Ні яны, ні сам Мікітка не ведалі, што такім ён стаў тады, калі забыўся на страх ды пачаў разважаць і дзейнічаць (На крызе). Асаблівую радасць прыносіць адчуванне еднасці са сваім народам: Народ розны, з розных канцоў – і ўсе свае! Гутарка з імі была найвялікшым шчасцем для нашых жанчын (Дом пры дарозе).

Даволі выразна ў выяўленых кантэкстах выражана супрацьпастаўленне радасці негатыўным, непажаданым для перажывання чалавекам эмоцыям: Гэта быў шчыры, мімавольны крык дзіцячай душы. У ім былі і крыўда, і расчараванне, і надзея, і горкі напрок да нас, дарослых і разумных (Шчасце).

Інтэнсіўнасць перажывання радасці (як і іншых эмоцый, напрыклад жаху), згодна з уяўленнямі беларусаў, можа ўплываць на фізічны стан чалавека: Толькі Мішава мама не плакала: яна нібы нічога не чула, не бачыла, не разумела (Завошта?); Мікітка ўжо баяўся стаяць: ён сеў на лёд і дрыжэў ад страху (На крызе). Моцныя пачуцці, безумоўна, застаюцца ў памяці чалавека: А вось калі аднаго разу ён убачыў, як гаспадар штурхануў кулаком маці так, што яна павалілася на зямлю, – гэта ўрэзалася ў памяць на ўсё жыццё (Дом пры дарозе); А ў мяне ў памяці засталася нешта цёмнае, страшнае, круглы твар немца з вусамі – і больш нічога (Васька Жукаў); Але Максімка не звярнуў на гэта ўвагі: ён быў ахоплены пачуццём перамогі над таварышамі і вельмі канкрэтна ўяўляў сабе татку і машыну (Максімка).

Нярэдка напал эмоцый дасягае максімуму, і апавядальніку складана перадаць усю гаму пачуццяў: Не будзем казаць, колькі гаворкі было аб Алёшу, што адчуваў ён сам і яго бацька (Запіска); Што перажывала маці, кожны сам разумее. Сыну ж яна нічога не казала, перад ім старалася быць спакойнай (Завошта?); Немагчыма апісаць радасць, якая ахапіла палоннікаў, калі паказаліся доўгачаканыя калоны нашых войск і абозаў (Дом пры дарозе). Найбольшай напружанасці дасягае апісанне карціны бою: Толькі стрэлы чуліся наперадзе. І зноў ён адчуў тое самае, што тады ў разведцы: сэрца сціснулася, ён увесцьзамёр, напружыўся, пачуцці нібы выключыліся, ён не адчуваў ні страху, ні храбрасці, ні свайго цела, нават хвалявання не адчуваў, хоць яно, вядома, і было. І думак ніякіх не было, апроча адной: што ён павінен рабіць? (Запіска). Трэба адзначыць, што пры стварэнні эмацыйных сцэн у змесце твораў талент Янкі Маўра праявіўся ў поўнай меры: Здавалася, жалеза і каменні маглі растуціца ад гэтай бязмежнай чалавечай пакуты.

Не магло толькі пачуць стогнаў сэрца фашысцкае (Дом пры дарозе).

З дапамогай метафарычных сродкаў пісьменнік трапна перадае ўладу пачуццяў над чалавекам: У Ірачкі зноў абудзіліся цікавасць, энергія і жаданне даследаваць невядомы край; Жах ахапіў Ірачку: куды ён нясе яе?; І такая крыўда ўзяла Ірачку, што яна заплакала ўжо для самой сябе – ціхенька, горка, з вялікім болем у маленькім сэрцы (Падарожжа вакол дома); А калі самалёт паляцеў, то Мікітку зноў ахапіў жах (На крызе); Тут упершыню Мішу ахапіў сапраўдны жах. Фашысты, пэўна, будуць гнацца за імі, шукаць іх... (Завошта?); Радасць незвычайная ахапіла хлопчыка (Бярозавы конь).

Як заўважае даследчыца А. Дзядова, “фразалагічныя і парэміялагічныя адзінкі прадстаўлены багатым моўным матэрыялам, у якім увасобілася мудрасць і філасофскі погляд нашых продкаў на жыццё, асаблівасці іх характару і нацыянальнай свядомасці, адметнасці этнапсіхічнага складу беларускага народа” [2, с. 146]. У мастацкай тканіне апавяданняў Янкі Маўра фразеалагізмы адыгрываюць важную ролю, у тым ліку ў рэпрэзентацыі эматыўных кантэкстаў: Вынік быў такі эфектны, што мог бы ўскружыць галаву не толькі нашым будаўнікам, а і кожнаму добраму чалавеку; Але, як вядома, плачам гору не дапаможаш; Васількова маці заламала рукі (Падарожжа вакол дома); Калі ласка, пажывіце ў нас як госці, – сціснуўшы зубы, ласкава сказала гаспадыня (Дом пры дарозе).

Важную ролю ў рэпрэзентацыі пачуццяў адыгрывае саматычная лексіка. Найперш гэта лексемы сэрца, твар, вочы, галава: Тут ужо сэрца маці не вытрымлівала. Слёзы яе гарачымі кроплямі падалі на галаву сына, цяжкі ўніз і змешваліся з яго слязьмі (Завошта?); Сэрца б'ецца мацней ад хвалявання (Дом пры дарозе); Тады я пачуў словы, ад якіх у мяне сціснулася сэрца (Сям'я); Ад такой увагі не толькі ў шасцігадовага Толі павінна была закружыцца галава, але яна закружылася б нават у дзесяцігадовага Мішы, які так задзірае нос перад Толем (Бярозавы конь); Немцы ўжо не баяліся, не крычалі, а стаялі, скамянелыя, дзе хто быў, і вочы іх гаслі, галовы апускаліся, спіны гнуліся (Дом пры дарозе); А ён гляне на цябе такімі сур'ёзнымі, глыбокімі вачыма, нібы думае: “Такі стары, а глупства гаворыць”; Вялізнымі-вялізнымі вачыма, поўнымі жаху і нечалавечай пакуты, глядзіць ён на маці (Завошта?); Настаўніца трымала сябе вельмі сціпла, але гарэзны агеньчык набліскаў у яе вачах (Дом пры дарозе); У беднага Мішы аж галава закружылася ад пякучых пытанняў, якія раптам нахлынулі на яго; Сэрца яго забілася хутка-хутка, худзенькі тварык

зробіўся цьмяным і нібы скрывіўся ад болю (Завошта?); Тады толькі гаспадар падняў галаву і глянуў ёй услед. Але як глянуў! Твар яго так скрывіўся, што зусім стаў падобным да тых карыкатур, якія змяшчаюцца ў газетах. Вочы спадылба глядзелі так люта, што здавалася, ён зараз зарыкае, сарвецца з месца і ўчэпіцца зубамі ў шыю настаўніцы...; І ён нават пачаў плакаць. Сэрца бацькоў не магло сцягнуць такога дзіцячага гора, і яны купілі абаіх (Дом пры дарозе); Ніколі не было Максімку так прыемна, так цёпла на сэрцы (Максімка)

Душа – бессмяротная субстанцыя, нематэрыяльная існасць, у якой выражана Боская прырода і сутнасць чалавека, яго асоба, здольнасць адчування, свядомасці, пачуццяў і волі, – звычайна супрацьпастаўляецца целу. Згодна з народнымі ўяўленнямі, менавіта ў душы змяшчаюцца чалавечыя эмоцыі, што і знайшло адлюстраванне ў наступных кантэкстах: *Сама бачыш, я не хачу яго ўцягваць, яго душа сама цягнецца. А ў мяне не хапае духу заглушаць яго высокія пачуцці* (Запіска); *Ці магла чулая дзіцячая душа сцягнуць такую несправядлівасць, такое халоднае бяздушыша?; І ўсім зрабілася прыемна і цёпла на душы; ...усялякая зеляніна, што жыве навакол, дыхае, шамаціць і запаўняе не толькі прыроду, але і душу чалавека* (Шчасце).

Як вядома, смех і плач – праявы эмоцый. У “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” плач вызначаецца як “нечлена-раздзельныя галасавыя гукі, якія выражаюць гора ці моцную жальбу і суправаджаюцца слязьмі” [4, с. 480]. Плач суправаджае розныя эмоцыі дзяцей: *Цяпер ужо зусім непрыемна зрабілася, і тады яна заплакала для людзей – моцна, настойліва* (Падарожжа вакол дома), а таксама дапамагае звярнуць увагу на сябе: *Спачатку Мікітка доўга крычаў і плакаў, а потым убачыў, што плач яго ніяк дапамагчы не можа, і сцішыўся* (На крызе).

Мастацкія кантэксты дэманструюць, што смех суправаджае шматлікія пачуцці – веселасць, радасць, задаволенасць, а таксама злараднасць, насмешку і іншае: *Побач з Мішам сядзела Соня, дзяўчынка з суседняга двара. Яна зусім не баялася, нават смяялася* (Завошта?); *Ад гэтага смеху твар таткі робіцца яшчэ больш прыгожым і добрым* (Максімка); *Мікітка аж засмяўся ад радасці: здорава ён скокнуў!* (На крызе).

Дакладныя партрэты персанажаў, створаныя пісьменнікам, нярэдка ўтрымліваюць характарыстыку эмацыйнага стану чалавека: *Высокі, з шырокімі плячыма і вялікай белай барадой, ён, здаецца, ніколі не злаваў, не крычаў, а толькі жартаваў* (Васька Жукаў); *Ніколі ён не траціў*

добрага настрою, ні на што не скардзіўся, з радасцю выконваў кожнае даручэнне

(Запіска); *Тыя добрыя, вясёлыя, ласкавыя, а ў гэтых выгляд злосны* (Бязрозавы конь). У апавяданнях Янкі Маўра паказаны многія падзеі вайны. На пакідае абыякавымі чытачоў эмацыйная, напружаная сцэна затрымання фашыстамі і паліцаямі спачатку маці-яўрэйкі, а потым і хлопчыка Мішы: *З дапамогай Алесі яна хуценька сабралася і пайшла з хаты. Наперадзе – немец, ззаду – два паліцаі. Па баках стаяць людзі, адны ўздыхаюць, другія плачуць, трэція сціскаюць кулакі. Тут, паміж іх, знаходзіцца яе Міша, хлопчык, якога пачынае гора любіць кожны, хто толькі яго ўбачыць* (Завошта?). Знайшлі адлюстраванне і такія сведчанні вайны, як высылка палонных: *Спачатку людзі ў вагонах голасна абураліся, плакалі, крычалі, прасілі піць, есці, нават пачалі былі стукаць у дзверы* (Дом пры дарозе); *жыццё сірот у дзіцячым доме, думкі якіх заняты чаканнем бацькоў: Калі Максімка прыйшоў у дом, то ўбачыў, што вайсковец сядзіць адзін у сталовай і нібы кагосьці чакае. Ці не яго, Максімку?.. Маленькае сэрца застукала моцна-моцна. Ён стаіўся ля дзвярэй і стаў наглядаць* (Максімка).

Такім чынам, уяўляецца магчымым шляхам аналізу значэння моўных адзінак, а таксама функцыянавання іх у мастацкім тэксце зрабіць пэўныя высновы пра змест і структуру асобных канцэптаў эмоцый і прынцыпы арганізацыі канцэптасферы эмоцый у цэлым. Асэнсаванне зместу канцэптаў адбываецца пад уздзеяннем такіх фактараў, як асяроддзе, грамадства, культура, мова. Можна меркаваць, што вынікі асэнсавання эмоцый індывідуумами, якія належаць да адной культуры, у тым ліку і моўнай, могуць мець агульныя рысы. Культуралагічна рэlevantным мы разглядаем ужыванне ў адных і тых жа кантэкстах намінантаў радасці з нацыянальна-спецыфічнымі для грамадства паняццямі – “сэрца” і “душа”, крыніцы радасці – аднасць са сваёй сям’ёй і народам, перамога над ворагам.

Спіс літаратуры

1. Гурэвіч, Э. С. Янка Маўр : нарыс жыцця і творчасці / Э. С. Гурэвіч ; рэд. П. К. Дзюбайла ; прадм. З. У. Драздовай. – 2-е выд., дапоўн. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 150 с.
2. Дзядова, А. С. Чалавек у люстэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі : манаграфія / А. С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2013. – 161 с.
3. Маўр, Я. Збор твораў : у 4 т. / Я. Маўр. – Мінск : Маст. літ., 1975. – Т. 3. – 388 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 4-е выд. – Мінск : БелЭн, 2005. – 784 с.